

АНТРОПОЛОГІЯ ПАМ'ЯТІ В ЕСЕЇСТИЧНІЙ АВТОБІОГРАФІЇ РІЧАРДА РОДРІГЕЗА „ГОЛОД ПАМ'ЯТІ”

На прикладі есеїстичної автобіографії мексикано-американського письменника Р. Родрігеза „Голод пам'яті” в науковій розвідці аналізується репрезентація індивідуальної пам'яті в аспекті творення ідентичності асимільованого чикано. Доводиться думка, що досвідом автобіографічного героя, з одного боку, декларовано ще один варіант „американської мрії” з погляду представника іншої етнокультурної групи та описано інтелектуальну історію виховання, здобуття освіти й соціалізації, набуття сучасного „я”, з іншого боку, „голод пам'яті” має ностальгійне значення туги за духовним оточенням, яке колишнє „я” супроводжувало. Метафорою „голод пам'яті” показано внутрішнє протиріччя моделі повної інтеграції маргінала в матеріально й культурно багатше середовище. Порівняно функції і образ пам'яті Р. Родрігеза з її європейськими моделями.

Ключові слова: *індивідуальна пам'ять, ідентичність, „голод пам'яті”, асиміляція.*

Пам'ять як один з основоположних антропологічних чинників становить для літератури невичерпне джерело мотивів. Вона передбачає також і своєрідну модальність, обумовлюючи авторське ставлення до спогадуваних образів, що набувають іншого значення завдяки ностальгії, міфологізації або нав'язливій повторюваності певних „кадрів” минулого. Пам'ять створює як міфи про минуле, так і фантазмагорії, виступаючи при цьому і як засіб презентації історії, і як інструмент психоаналізу: вона моделює внутрішні процеси, які формують людську самототожність. Суспільний характер пам'яті уможлиблює її символічну діяльність, адже її природним контекстом є культурна безперервність, традиція, самототожність людини і суспільної групи.

У творі мексикано-американського письменника Річарда Родрігеза „Голод пам'яті” (1982) предметом аналізу має стати, безумовно, літературна репрезентація суб'єктної пам'яті, характерною рисою якої є функціонування пам'яті як осередку внутрішнього життя автобіографічного героя, як головного будівельного матеріалу його суб'єктної самототожності.

З точки зору психології пам'ять є елементом свідомості як найвищого рівня суб'єктності людини, а як пізнавальна сила вона підпорядковується перцепції оточення, почуттю самототожності й

абстрактному знанню про світ. Як свідомість, так і пам'ять є інтенційними, вони мають один спільний предмет – у випадку автобіографічного типу письма, яким є „Голод пам'яті” Річарда Родрігеза, цим предметом є життя авторського „я” [3, с. 78].

Необхідним доповненням специфіки функціонування свідомості у творі Родрігеза має бути розпізнання тих літературних прийомів, за допомогою яких автор показує зв'язки між духовним життям та емоціями. Адже сучасні психологічні дослідження відкидають багатомікову традицію заперечення емоційного боку людської особистості, наголошуючи, що всі пізнавальні процеси протікають за неминучої участі почуттєвих реакцій. А їхня інтенсивність впливає на функціонування механізмів пам'яті [7, с. 11].

Родрігез показує емоції свого автобіографічного героя як модус самопізнання: в описах конкретних переживань від поєднує емоційну реакцію, рефлексію героя-наратора над нею (героя часу подій та наратора часу оповіді), і, водночас, занотовані перцептивні подразники. Емоція в такому оточенні є одночасно метонімією внутрішньої дійсності та категорією, яка слугує для пізнання зовнішнього світу. У своєму письмі Родрігез представляє психічні феномени у взаємодії між сенсуальними й внутрішніми переживаннями та рівнем рефлексії. Тому емоцію в „Голоді пам'яті” можна визнати не стільки суто психологічною, скільки інтелектуальною категорією.

Інтелектуальність пам'яті забезпечується, насамперед, дистанцією, яку дає Родрігезу освіченість, – тут зв'язок двох частин назви твору знаходить якнайбільше змістове підтвердження й обґрунтування: „Hunger of Memory. The Education of Richard Rodriguez”. Автор чітко показує нерозривний зв'язок тих двох сил, які спонукають його працю пригадування: ностальгія й абстрагування, причому вони постають як джерелом болю від розриву із собою колишнім (асоційованим із сімейними цінностями затишком родинного дому), так і втіхи від креативної потужності самої можливості осмислення власного досвіду: „*Negatively* (for that is how this idea first occurred to me): My need to think so much and so abstractly about my parents and our relationship was in itself the indication of my long education. [...] And yet, *positively*: The ability to consider experience so abstractly allowed me to shape into desire what would otherwise have remained indefinite, meaningless...” [5, с. 77]. Та роль, яку автор відводить умінню абстрагуватися, набуває в нього додаткових ідейних характеристик і в контексті загального комунікату, який несе його автобіографічне есе. Вчений як представник середнього класу американського суспільства, з яким Родрігез хотів би себе асоціювати, може зрозуміти нижчий культурний прошарок саме завдяки своїй відірваності, дистанційованості від нього. Вміючи абстрагуватися від емпіричного досвіду, вчений здатен побачити, як індивідуальний досвід формує культуру. Неосвічені, натомість, не здатні уявляти своє життя абстрактно [5, с. 170].

Зв'язок пам'яті й самоусвідомлення наділеного свідомістю суб'єкта становить важливий мотив філософії і психології, спільним атрибутом яких є часовість. Проте ці відносини далекі від однозначності й нараховують, як мінімум, дві, кардинально відмінні та історично змінні інтерпретації [6, с. 61]. Істотною проблемою стають суперечні концепції ідентичності, які конкурують між собою в європейській філософії Нового Часу. Перша з них сприймає свідомість як трансцендентальне „я” – якісно незмінне й незалежне від перебігу часу. На користь такої ідеї по-різному свого часу висловлювалися такі філософи, як Іммануїл Кант, Сьорен К'єркегор, Анрі Бергсон. Натомість, як твердить друга теорія, яка походить від Декарта, для людського розуму немає ніякої іншої дійсності, крім моментальності й змінності в часі, які безнастанно модифікують наше „я”, що конститується виключно в акті *cogito*. На непостійності свідомості наголошували емпірики: для Джорджа Берклі свідомість – це лише жмуток спостережень. У цьому контексті особлива роль відводиться пам'яті як психічній функції, здатній підтримувати безперервність і самототожність „я”.

У своїй книзі Родрігез показує, як змінювалась його свідомість під впливом отриманого досвіду (замкнуте гетто мексиканської родини в чужому середовищі, початок соціалізації: католицька школа, церква, Стенфордський університет і суперечливий досвід „позитивної акції”, а потім і „фізичної праці”, далі – річне перебування в Англії та відмова від професорської кар'єри) – ідентичність тут забезпечується пам'яттю, яка постає як динаміка переконань наратора.

Усупереч психологічним концепціям, які функціоналізують пам'ять у рамках людської свідомості, Родрігез самою метафорою „голоду пам'яті” парадоксально акцентує роздільність цих сфер: образотворення пам'яті відбувається в нього ніби всупереч його власному „я” як суми переконань, у яких перебуває „моралізуючий” наратор Річард Родрігез. Адже пам'ять у нього, крім свого безперечного значення інтелектуальної історії „виховання” й набуття образу сучасного „я”, має також глибоко ностальгійне значення туги за собою колишнім і за тим духовним оточенням, яке це колишнє „я” супроводжувало, – за домом свого втраченого дитинства, до якого немає вороття.

Ностальгія має в Родрігеза загалом симптоми звичайної ностальгії дорослої людини за дитинством. Перебуваючи як дорослий у певному відмежуванні, самотності, навіть ізольованості – творчій та особистісній, яку він як письменник особливо цінує й без якої не уявляє своєї ідентичності, автобіографічний наратор сумує за тією душевною єдністю, яку він переживав, будучи дитиною, складаючи одне ціле зі своєю мексиканською родиною – до здобуття „публічної”, суспільної самототожності: „I yearned for that time when I had not been so alone” [5, с. 76]. Ті епізоди з дитинства, які тепер стали предметом інтелектуального аналізу автора, постають у його пам'яті не тільки

інтелектуально, а завперш як емоційно насичені спогади – з притаманною їм пластикою відчуттів і самоусвідомлення героя. Такою є, наприклад, ностальгія за звуками його дитинства: „the noisy, intimate Spanish sounds of my past” [5, с. 139].

Розповідь про себе потрактовується дослідниками як акт розуміння і самопізнання. Крізь його призму проявляються універсальні пізнавальні механізми, способи суб’єктного вираження екзистенційної ситуації. У своїх найглибших джерелах він виявляється спорідненим із будь-якою мовною діяльністю людини, її щоденним висловлюванням про себе, але так само – й із літературним твором. Ця діяльність є як мовною, так і пізнавальною – внаслідок неї ми створюємо низку оповідей про себе, про світ, свою суспільну групу, безнастанно змінюючи їх і доповнюючи. У спогадах минуле постає в індивідуально сформованих стосунках причин і наслідків, послідовності часу і дій – і це лише на перший погляд є відтворенням „реальних” подій минулого. Адже насправді таке оповідання ніби надбудовується над індивідуальними й універсальними ієрархіями цінностей, накидає перебігові часу й подій формулу значущої послідовності, мотивів і наслідків.

Нарація, яка вже апріорно є структурою, що організовує наш досвід і діяльність, є – такою ж мірою – формою, яка надає когерентність нашому життю і нашому „я” – суб’єктові досвіду й дії. Як недвозначно писав із цього приводу Чарльз Тейлор, надання сенсу нашій теперішній діяльності вимагає наративного розуміння свого життя, усвідомлення того, ким я став, яке можливе тільки в нарації [1, с. 204]. Отже, нарація пов’язана не лише з епістемологією, а й онтологією, вона стосується питань існування й самототожності людини, яка є по суті своїй самототожністю наративною. Тісний зв’язок нарації з мовою – вирішальний чинник також і того, що оповідь реалізується певною мовою і в межах певного суспільства, набуваючи в такий спосіб інтерперсонального характеру. Випадок Родрігеза є характерним прикладом органічного зв’язку мови й суспільної групи як чинників самототожності: ідентичність Родрігеза як „наративної” людини, суб’єкта пам’яті, актуалізується саме англійською як мовою американського середнього класу. Ця „мовна” проблематика твору є окремою й широкою темою, яка не вміщується в рамки категорії пам’яті.

На думку сучасних психологів, які займаються оповіддю, суб’єктивізм нарації, веденої з погляду персонажа, а тим більше автонарації, підтверджує тезу про екзистенційний вимір оповідей, творених людиною [2, с. 117]. За Дж. Брунером, найважливішим складником таких текстів стають концептуалізації систем дім–світ, „я”–„інші”, „я” діяльне–„я” пасивне. У Родрігеза родинний дім є символом „доісторичного” раю його дитинства, його існування в „первісному” стані – до виходу на шлях розвитку, освіти.

Пам’ять обумовлює свідому екзистенцію людини як історичного буття, оскільки здатність до накопичення в пам’яті образів, фактів і

цінностей дозволяє їй зрозуміти свою присутність „тут і тепер” як наслідок більш ранніх подій. Адже свідомість формується в процесі огляду й оцінювання того, що накопичується в „архіві” пам’яті, тобто в процесі перетворення пам’яті як пасивного реєстратора фактів на динамічну пам’ять, що визначає буття у світі як постійне оприсутнення минулого в теперішньому.

Рідний дім – місце, навколо якого людина організовує й опановує простір. Коли рідний дім перебуває на пограниччі культур, як у випадку Родрігеза, до раннього досвіду людини належить і розпізнавання світу через категорії „свого” й „чужого”, а з цим пов’язане й почуття загрози. Тож у культурно диференційованому середовищі виникає міцна прив’язаність до родинного дому як по-особливому „свого” й безпечного місця. Пограниччя культур є місцем із великою ймовірністю зміни самототожності, тому дім, який розташовується на пограниччі, нерідко стає початком реальної подорожі: міграції, переселення, вигнання, зміни цінностей і пріоритетів, набуття іншої ідентичності.

Досвід дороги, який невідступно супроводжує мешканців пограниччя, може реалізуватись у двоякий спосіб. Передусім це факт міграції. Людина, яка залишає рідні краї, зберігає в пам’яті їхній образ, щоб не втратити зв’язки із власним минулим. Досвід дороги оприсутнюється також тоді, коли вона залишається на землі предків і на ній людина переживає свою драму вигнання й драму ідентичності. В обох випадках пройдений шлях дбайливо зберігається в пам’яті, особливо ж тоді, коли в потоці історичних подій на цьому шляху встановлюються межі, які роблять неможливим повернення в рідні краї.

Людина на пограниччі культур часто стає перед необхідністю розпізнання, підтвердження й навіть відбудування самототожності власної і групи, з якої вона походить. Тож явищем, характерним для культур пограниччя, є особливе піклування про родовід людини, вписаної в історію даного суспільства. Почуття важливості особистої історії впливає з потреби ідентифікації з усім тим, що розпізнається як своє, а також із необхідності збереження окремішності щодо сусідньої, чужої культури. Адже умовою існування групи є турбота про цінності, які створюють зв’язок і слугують запорукою як групової окремішності, так і внутрішньогрупових подібностей. Такою постає позиція чиканос, проти якої виступає Річард Родрігез своїм життям і своєю автобіографією. Його позиція виглядає прямо протилежною досвіду літератури пограниччя, його переконання у важливості інтеграції в матеріально й культурно багатше середовище є полемікою з „класикою жанру” пограничної літератури національних меншин. Але проблемність твору полягає і в тому, що ці тверді позиції поєднуються у автора з титульним „голодом пам’яті”, з ностальгією, яка змушує героя відчувати смуток за (колись своєю) культурою.

Автобіографічний твір є спробою інтерпретації, „чим я є” в перспективі того, „чим я був”. Єдність моєї особистості, таємниця

мого буття – це принцип сполучення й розуміння всіх моїх дій, всіх облич і місць, у яких я бачу знаки й свідчення моєї долі. Тож автобіографія є формою діяльності, дією, спрямованою на самопізнання й розширення простору власної свідомості. Ця діяльність, спрямована на пошук самототожності, здійснюється в процесі, початком якого є згадування й впорядковування спогадів, а ефектом – перенесення їх за допомогою нарації до сфери суспільного порозуміння. Таку функцію пам'яті в нарації Родрігез порівнює у своєму творі з „психіатрією”.

Адже болісні розриви Родрігеза із сім'єю заради нової ідентичності постають і як подолання ряду комплексів – досвід цього подолання стає головним досвідом-об'єктом праці його пам'яті. Один із них стосується комплексу „мачо”, мачізму, який виглядав як обов'язковий спосіб поведінки хлопця і чоловіка в мексиканських сім'ях. Кодекс мачо передбачав насамперед відмову від „жіночої” велемовності. Саме цей факт суперечив прагненню Родрігеза до активного „освітнього” спілкування в школі – перш за все, з учителями, відповідаючи на уроках, а також, що ще важливіше, ставив під сумнів „легітимність” його захоплення літературою як „нечоловічим” заняттям, яке мало чимало спільного з велемовністю. Пам'ять як психоаналітичне усвідомлення свого комплексу і його джерела, а також як саме автобіографічне письмо, в якому вона втілюється, відіграє тут, очевидно, символічно терапевтичну роль і легітимізує дорослість автора як того, хто має право порушити родинні традиції й святині.

Досвід письменницької самотності, яку він пізнав, працюючи над дисертацією в Британському музеї, не підготував його до автобіографічного письма, предметом якого стає сам автор. Родрігез визнає, що він довгий час побоювався, що сила спогадування минулого відриває його від теперішнього життя – від актуального і справжнього. „I feared that my absorption with the events in my past amounted to an immature refusal to live in the present. Adulthood seemed consumed by memory” [5, с. 190]. Письменник був змушений відраджувати себе, запевняючи себе, що сам акт видобування з пам'яті минулих подій і вражень є актом теперішності. „In writing this autobiography, I am actually describing the man I have become – the man in the present”.

Голод пам'яті, крім знаходження й опису разючих змін, які відбулися з автором, відкрив також і незаперечну спільність між ним-теперішнім і ним-дитиною. Ця спільність полягає в емоційній цінності самотності як внутрішньо необхідного творчого стану його душі, як своєрідної золоті нитки його самототожності. Звідси виникає страх „незрілості”, „недорослості”, який переживає значна частина творчих особистостей, які не прийняли закони „дорослого” рутинного життя. На тлі всіх житейських подій, до яких залучені його родичі, друзі й знайомі, на тлі телефонних балачок, підвищень по службі, пізніх вечірок, кар'єрного зростання, одружень, розлучень, народжень дітей і щоденних

від'їздів на роботу і приїздів додому о певній годині, Родрігезове „stay away from” є чимось таким, що йому необхідне як повітря, без чого він не був би собою, але водночас – джерелом неспокою, тим, що „I both need and fear”: „Am I evading adulthood?” [5, с. 190].

Тому писання автобіографії є для автора як єдиним джерелом його публічної активності, що допомагає йому боротися зі страхом власної „інакшості”, так і знаряддям дистанціювання, необхідного для психоаналітичного самопоглядання й терапії, які виступають для Родрігеза запорукою його ідентичності.

В аспекті об'єктивізації робота пам'яті споріднюється в нього з сутністю письма як такого. Цей момент „відчуження”, здобуття необхідної дистанції для належного й комфортного самовираження й „психоаналітичного” (метафорично) самопізнання має свою градацію: спочатку це, як пише Родрігез, „something intrinsically public about written words” [5, с. 195]; згодом, коли він опанував друкарську машинку, він здобувся на „revision”. Оце „need of revision” стало джерелом його письменницького самоусвідомлення – „I became a self-conscious writer”: „The change, I suspect, was the result of seeing my words ordered by the even, impersonal, anonymous typewriter print. As arranged by a machine, the words that I typed no longer seemed mine” [5, с. 197]. Отже, об'єктивізація через письмо і друк, через *опублікування*, стали для Родрігеза засобом подолання „скандалу інтимності”, який викликала в нього пам'ять про гетто родинного дитинства, що суперечила його новій американо-англійській ідентичності „публічного” середнього класу.

Поza сумнівом, самоозначення автора як „self-conscious writer” не є порожнім бахвальством: Родрігез усвідомлює всі антиномії своєї пригоди з „пам'яттю”, її невідповідності його новому статусу „дорослого”, „освіченого” й публічного американця, який „educated away from his family”. Через те він обертає свій „голод пам'яті” проти неї ж самої, вірніше – проти тієї реальності минулого, яка несе вона для нього як самоцінність. Тому й сцени родинного раю в мексиканському іспаномовному гетто дому його дитинства швидко змінюються у спогадах пам'ятними етапами його соціалізації в англomовному середовищі суспільно вищого класу. Особисте відкриття Родрігеза, яке полягало в тому, що „there is a place for deeply personal in public life”, тобто сам факт написання ним автобіографії й розповідання про інтимні речі, які належали раніше виключно його родині, є останнім і остаточним муром, що його зводить автор між собою і своєю сім'єю, між собою теперішнім і своїм минулим.

Таким чином, пам'ять і писання спогадів відіграють для автобіографічного наратора Річарда Родрігеза роль своєрідного *antidotum* на зазіхання минулого – все ще живого й болючого, як би автор від нього не відхрещувався – заради утвердження своєї ідентичності, нетотожної колишній, „дитячій” і досоціалізаційній, а крім того – алієнованій від колективної ідентичності його родини. Це також і виправдання того розриву, і спроба інтегрувати – хоча б на

письмі – ті дві різні особи, які бачать у ньому його рідні, тобто члена своєї сім'ї і „публічну особу”, „письменника Річ-ерда Роудрігеса”. Пам'ять як відверте писання про себе в часі стала також і запорукою свободи автора, який воліє не зациклюватись на одній версії самого себе, який не бажає, щоб маска, яку накидає йому суспільна інституція (навіть якщо це буде його рідна сім'я), приросла до нього остаточно: „From such an intimate one must sometimes escape to the company of strangers, to the liberation of the city, in order to form the new versions of oneself” [5, с. 206].

Для європейської літератури своєрідною „Біблією” пам'яті є романний цикл Марселя Пруста „У пошуках втраченого часу”. Французький романіст створив потім неодноразово повторену модель літературного оприявнення психологічного механізму ремінісценції, тобто неконтрольованого людським „я” потоку асоціацій минулого й теперішнього. У творах Пруста цей досвід стає вічним джерелом незнищеного контакту з минулим часом і з незмінним „я”, яке не підлягає руйнуванню в часі. Несподіваний спогад споріднює минуле й теперішнє душі, нівелює нищівні потуги часу і з'являє перед людиною сутність речей. Пам'ять анулює потік лінійного часу за допомогою підтримки єдино теперішнього суб'єктивного часу, який виступає гарантією гармонійного існування особистості.

На протилежних позиціях в естетико-філософському сприйнятті пам'яті стояв Самюель Беккетт, який заперечив здатність пам'яті встановлювати й утримувати тривалі зв'язки „я” теперішнього та „я” минулого, тим самим відкидаючи Прустову віру у відповідність мистецтва, власного „я” та минулого [4, с. 180]. Беккетт показує безглуздість і розпач інтроспекції, декомпозицію „я”, яка супроводжувалась поступовим художнім редукціонізмом (розбиття мови і форми твору).

Підсумовуючи наші міркування про функції й образ пам'яті у творі Родрігеза, потрібно визнати, що, незважаючи на нетотожність моделей пам'яті у Пруста, де теперішнє „я” героя може емпатично й імпресіоністично повністю зливатися з „я” минулим, образ пам'яті в Родрігеза все ж таки ближчий до прустівської, ніж до беккеттівської моделі. Пам'ять у Родрігеза є цінніснотворчою і континуальною, всі події минулого, весь досвід автобіографічного героя мають своїм результатом його сьогоденне „я”, його самототожність складається з історії його навчання, здобуття освіти й соціалізації – та ностальгії за „первісним раєм” дитинства. „Голод пам'яті” є демонстрацією усвідомлення автором цієї антиномії, яка виражається в іронічному самоокресленні: автор пише про себе як про „coconut – someone brown on the outside, white on the inside” [5, с. 174]. Темношкірий мексиканець, який ще більше почувается американцем середнього класу, ніж „білі”: „Who was I, after all, but some comic Queequeg, holding close to my breast a reliquary containing the white powder of a dead European civilization?” [5, с. 174]. Втім, цілковито залишаючись зі своєю новою „освіченою” ідентичністю, „публічною ідентичністю”

асимільованого чикано, який дозволяє лише „голоду пам’яті” повертати себе в ностальгійні спогади колишнього „дому”, Родрігез не має до себе жалю і з готовністю сплачує за своє tuition: „I had long before accepted the fact that education exacted a great price for its equally great benefits” [5, с. 172].

1. *Тейлор Ч.* Джерела себе. – К.: Дух і літера, 2005. – 696 с.
2. *Bruner J.* Making Stories. Law, Literature, Life. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2002. – 309 p.
3. *Lodge D.* Consciousness and the Novel. Connected Essays. – London: Secker and Warburg, 2002. – P. 1-92.
4. *Olney J.* Memory and Narrative The Weave of Life-Writing. – Chicago: The University of Chicago Press, 1998. – 282 p.
5. *Rodriguez R.* Hunger of Memory. The Education of Richard Rodriguez. An Autobiography. – New York: The Dial Press, 2005. – 212 p.
6. *Sikora T.* Memory and the Paradox of Self (Blake, Borges, Beckett) // Memory and Forgetfulness. Essays in Cultural Practice / Ed. By W. Kalada, T. Rachwal. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego, 2003. – P. 31-79.
7. *Solomon R.C.* The Philosophy of Emotions // Handbook of Emotions / Ed. By M. Lewis, J. Haviland – Jones. – New York, London: The Guilford Press, 2000. – P. 3-15.

Summary

The paper addresses the representation of individual memory in Mexican-American writer R. Rodriguez’s autobiographical essay *Hunger of Memory* as the constitution of assimilated Chicano identity. The publication proves that, on the one hand, the autobiographical protagonist’s variant of American dream from the point of view of an ethnical group representative is declared by his life experience. The intellectual story of education and socialization, construction of present-day „I” are also shown in the novel. On the other hand, the metaphor of „hunger of memory” has a nostalgic sense of suffering for the spiritual environment which accompanied the protagonist’s „I” in the past. The metaphor exposes inherent oppositions of the model of full integration into the society with higher economic conditions and cultural values. In the article the functions and image of memory created by Rodriguez are compared with their European patterns.

Key words: individual memory, identity, „hunger of memory”, assimilation.

Стаття надійшла до редколегії 13.11.2008